Релігія та безпека: фокус соціальної відповідальності

Методичні рекомендації

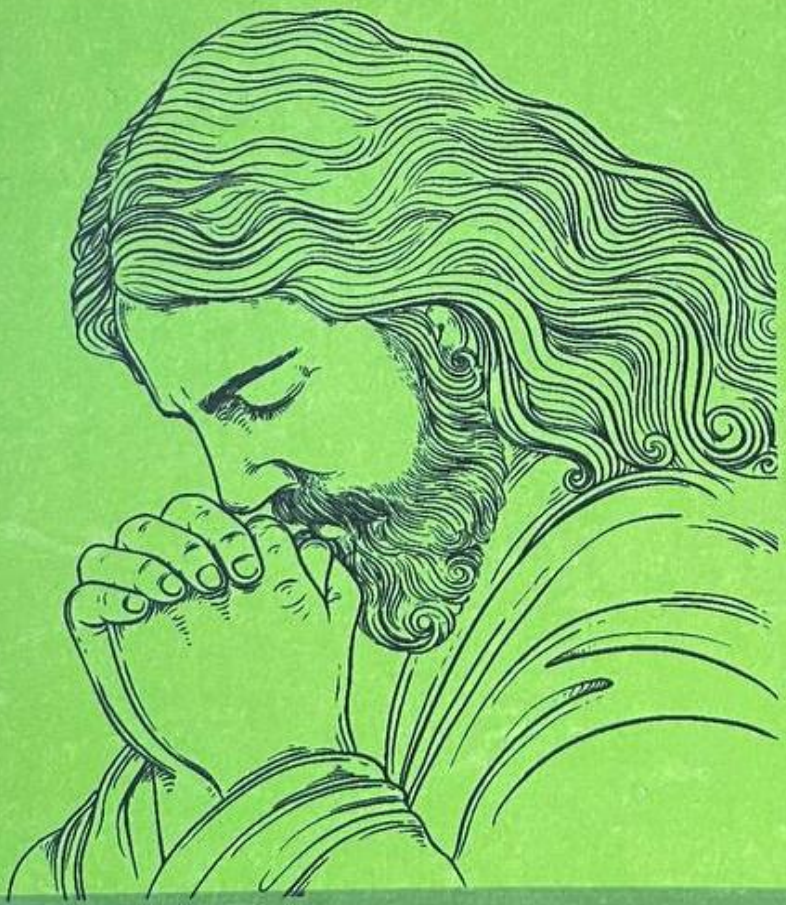

Релігія та безпека: фокус соціальної відповідальності

Методичні рекомендації

Чернівці,
Видавничий дім «Букрек»
2023

УДК 2—67(075.8)
Р36

Укладачі:
Ірина Горохолінська
Ігор Луцан
Олександр Марчук

Р36 Релігія та безпека: фокус соціальної відповідальності : метод. реком. / Ірина Горохолінська, Ігор Луцан, Олександр Марчук. Чернівці : Букрек, 2023. 36 с.

Видання містить комплекс методичних матеріалів, що є результатами реалізації науково-дослідної теми «Соціальна функціональність релігії в умовах масштабних небезпек: ідейно-теоретичний та практичний виміри». Буде цікавим для здобувачів освіти, які навчаються на програмах «Богослов'я», «Релігієзнавство», а також усім небайдужим до питань значення релігії і релігійності в соціально-культурному та аксіологічному аспекті буття особи та суспільства.

УДК 2—67(075.8)

© Горохолінська І., Луцан І.,
Марчук О. 2023
© Видавничий дім «Букрек», 2023

ПЕРЕДМОВА

Соціальна функціональність релігії в сучасності підтверджується тим станом світоглядного самовизначення, який дослідники називають постсекулярним, – коли світські та релігійні форми життя співіснують як паритетні учасники суспільних процесів. Як світоглядний регулятор поведінки та ціннісних орієнтацій – інститут релігії може за певних умов справляти конструктивний, а подекуди деструктивний вплив на облаштування суспільного життя. У колізіях такого стану соціальної реальності та наростаючих небезпек, що набирають дедалі масштабніших вимірів (зокрема, найбільш ілюстративними була спершу пандемія COVID19, а відтак війна Росії проти України, що має вплив на соціальні реалії не тільки в цих країнах, але й у всій Європі та поза її межами) нагальною потребою є переосмислення звичних форматів комунікації релігійних структур як внутрішньо спільнотно, так і зі суспільством загалом. Найактуальнішими маркерами в цьому проблемному полі нам видаються питання взаємовпливів релігії та питань культурно-світоглядної ідентичності й патріотизму, соціальної релевантності релігійних ідей у питаннях захисту здоров'я й екології, а також важливість релігійної просвіти з огляду на стандарти гуманітарної безпеки. Науковий проєкт, що реалізовувався в Чернівецькому національному університеті імені Юрія Федьковича групою молодих вчених протягом 2021-2023 рр. мав на меті відповісти на цей актуальний запит. Це видання – тезове методичне окреслення розглядуваних його виконавцями в ході науково-дослідної роботи вище описаних проблем.

РЕЛІГІЯ ТА ЕКОЛОГІЯ

Екологізація свідомості й практики людини XXI ст. – актуальна проблема, обговорювана на всіх рівнях. І справді: те, що із застереженням передбачали мислителі та науковці в XIX ст.; те, про що вже з відчутною ноткою безальтернативності заявляли інтелектуальні еліти XX ст., нині стало таким очевидним, що лише цинізм й меркантильні інтереси можуть спонукати не помічати факту катастрофічної шкоди з боку цивілізації екосистемі й життю на Землі. Стратегічні програми розвитку країн, регіонів, політичні кампанії та громадські обговорення, природничі й соціогуманітарні наукові дослідження активно звертаються до тем екологічної відповідальності, котра не тільки завбачала б майбутню шкоду природі, а й здатна була б хоч якось компенсувати вже завдану. Це передусім вимагає налагодити адекватну систему взаємодії людини і природи «тут-і-тепер». Усі небайдужі до цієї проблеми наголошують на важливості індивідуальної екологічної відповідальності в руслі плекання колективної екологічної свідомості заради майбутнього. Водночас очевидною є й нагальність кількісного збільшення, а головне – якісної оптимізації глобальних програм популяризації екологічного мислення та відповідних практик, котрі б інтенсивно заохочували й ціннісно та діяльнісно скоординовували індивідуальний вибір на користь екологічних рішень.

Реалізація таких змін має фундаментальною передумовою готовність людини сприймати свою екологічно конструктивну позицію та активність як частину власної ціннісної ідентичності. Адже наші особисті цінності

є дороговказами при прийнятті як побутових, щоденних рішень, так і в контексті нашого стратегічного світоглядного самопозиціювання щодо належного і неналежного загалом. Саме вони сприяють налагодженню відповідного способу життя й усвідомленню себе та довколишнього світу. Відповідно, й релігія як світоглядний та соціальний інститут наділена надзвичайним потенціалом трансляції цінностей, здатних сприяти якості й дієвості екологічної свідомості.

Відомо, що більшість віруючих в Україні ідентифікує себе в приналежності до християнської релігії[1]. Тому наша увага в цьому ідейно-теоретичному блоці розвідки зосереджена саме на християнських соціально значущих екологічних ідеях. Але, варто вказати, що попри наявні у християнському вченні інтенції екологічної відповідальності за все створене Богом, все ж годі заперечувати: у соціальному контексті християнська Церква не завжди належно інтенсифікувала ці закладені в її вченні ідеї. А тому саме екологічні програми, гомілетичні практики й конкретні місії християнських Церков дещо поступалися місцем іншим аспектам соціальної активності. Проте кінець XX – початок XXI ст. докорінно змінив цю ситуацію. Звичайно, що в досвіді певних християнських течій та окремих громад такий екоспрямований аспект реалізації місійності через соціальну функціональність здійснювався і раніше. Але саме на початку XXI ст. з'являються підстави

[1] Останнє дослідження Київського Міжнародного інституту соціології надає таке резюме: «Переважна більшість українців (73%) продовжують вважати себе православними. Ще 9% вважають себе греко-католиками, а 7% – атеїстами. Інші варіанти відповідей обрали менше респондентів» (Релігійна самоідентифікація населення і ставлення до основних церков України: червень 2021 року. Доступ: http://kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1052).

говорити, що екологічна теологія у всіх течіях християнства тісно вплетена в соціальну доктрину через звернення їхніх релігійних лідерів, появу конкретних документів, що підкріплюють такі звернення, а також організацію конкретних молитовних днів, цьому присвячених («День молитви за довкілля», щорічно, 1 вересня; «Молитва за Землю та збереження життя» під час так званої «Години Землі» у березні тощо), Звісно, важливо, щоб символізм таких заходів підсилювався відповідною практикою соціально значущої активності Церков.

В енцикліці «Laudato Si» Папа Франциск визнає, що гріховні нахили людини й порушення гармонії у взаємодії з природою (а тому й хибне егоїстичне витлумачення людиною себе) призвели до того, що «…ми завдали їй шкоди своїми зловживаннями та безвідповідальним використанням дарів, якими її нагородив Господь. Ми дійшли до того, що вважаємо себе її володарями і хазяями, які мають право розграбовувати її, коли заманеться. Насильство, що зачаїлося в наших уражених гріхом серцях, знаходить відображення у симптомах захворювання, що проявляється в землі, воді, повітрі та живих істотах»[2]. З такої позиції стан довкілля – це індикатор вірності / невірності заповідям християнської моралі. Наша релігійність та етичність не є окремішніми від нашого ставлення до природи. Виявляючи егоїзм щодо природи, ми отже, є егоїстичні перед лицем Бога та його задуму. Доволі цінно й прикметно, що в цій енцикліці Папа Римський згадує й

[2] Енцикліка Святішого Отця Франциска. «Laudato Si» Про турботу за наш спільний дім, 2019, с. 5. Доступ: https://www.vatican.va/content/dam/francesco/pdf/encyclicals/documents/papa-francesco_20150524_enciclica-laudato-si_uk.pdf

Вселенського Патріарха Варфоломія та його екологічні ініціативи і проповіді: «…Варфоломій привертає увагу до етичних та духовних причин екологічних проблем, що вимагає від нас пошуку можливих рішень не лише в царині технології, а й через зміни в людині, інакше нам вдасться позбутися хіба що симптомів проблеми. Він просить нас замінити споживання жертовністю, жадобу – щедрістю, марнотратство – умінням ділитися, вдатися до аскетизму…»[3]. Такі міркування Вселенського Патріарха чітко демонструють вектори екологізації християнської аксіології. До того ж, така згадка лідером католицизму ідей лідера світового православ'я демонструє усвідомлення ними важливості спільнотних дій усієї повноти християнської Церкви щодо розв'язання екологічних проблем сьогодення. Це справжній християнський діалог заради Любові, Життя та Гармонії. Такі взірці солідарності заради утвердження Життя – приклад живого й діяльнісного розуміння християнської етики. Вони повинні витлумачуватися вірянами як заклики до об'єднання зусиль у самовдосконаленні та переоцінці власних звичок екологічно релевантної поведінки й прийняття рішень.

Доволі промовистим й активно обговорюваним тут є і документ «За Життя Світу», підготовлений за дорученням та активною участю Вселенського Патріарха Варфоломія провідними богословами сьогодення. У §74 цього важливого заклику читаємо, що сучасним християнам: «потрібен аскетичний етос, здатний переорієнтувати волю людини так, щоб відновити її зв'язок з усім творінням.

[3] Там же, с. 10

Такий етос нагадує християнам, що творіння, божественний дар люблячого Творця, є не нашою власністю, що її ми споживаємо з власної примхи чи бажання, а радше цариною спілкування й насолоди, блага якої є спільними для всіх людей і всіх створінь, і красу якої люди покликані берегти й захищати. Зокрема, на це спрямовані зусилля зупинити марнотратне й руйнівне використання природних ресурсів, робота зі збереження світу природи для нинішнього й майбутніх поколінь, а також практика утримання й мудрої поміркованості в усьому»[4]. Поява таких однозначних у своєму дискурсивному векторі соціально-ціннісних документів християнських Церков дає підстави твердити про зміцнення в християнській теології екологічних імперативів поведінки. Ініціативність християнських лідерів сьогодення сприяє вірі в те, що з огляду на таку чітку їхню позицію на глобальному рівні, локально формуватимуться в середовищі християнських спільнот ефективні екологічні заходи й програми, котрі де-факто продемонструють дієвість християнських заповідей любові до всього створеного. Й «зелене» християнство як маркер екологічної небайдужості вірян стане повноцінною характеристикою аксіологічних стратегій християнства нашого часу й майбуття.

Католицька Церква загалом раніше за світове Православ'я активізувала свою соціальну місію в напрямку екологічних

[4] За Життя Світу. Доступ: https://www.goarch.org/social-ethos?p_p_id=56_INSTANCE_km0Xa4sy69OV&p_p_lifecycle=0&p_p_state=normal&p_p_mode=view&p_p_col_id=column-1&p_p_col_count=1&_56_INSTANCE_km0Xa4sy69OV_languageId=uk_UA

ініціатив, програм та підготовки конкретних документів-звернень на теми аксіологічних зобов'язань християн щодо природного світу. Українські католицькі Церкви справді є лідерами із впровадження екологічних програм та місій. Зокрема, контент-аналіз підтверджує, що на ґрунті інтернет-запиту «Екологія. УГКЦ» ми зможемо ознайомитися з цілою палітрою діяльнісних структурних підрозділів УГКЦ в цьому напрямку. Предстоятель Української Греко-Католицької Церкви Верховний Архієпископ Святослав Шевчук також часто висловлюється на екологічну тематику. Характерним, зокрема є таке його звернення: «Коли ми говоримо про екологію та відповідальність за довкілля, то ми повинні зрозуміти, що ми справді живемо в країні, яка в кожній своїй частині є на межі нової екологічної катастрофи. Ми – країна, яка пережила Чорнобиль. І ще до кінця наслідки цього лиха – неподолані, тобто хто, як не українці, мали би відчувати наскільки земля, на якій ми живемо, є зранена. Ми несемо відповідальність за землю, на якій ми живемо, за повітря, яким ми дихаємо, за ті ліси, які дають нам можливість вільно і широко дихати»[5]. Така позиція релігійного лідера УГКЦ, мотивує готовність громад цієї релігійної спільноти до самоорганізації заради екологічного майбуття країни, зокрема на рівні громад актуалізується питання використання штучних пластикових квітів на кладовищах, живих ялинок під час різдвяних свят тощо. Частими в інтернеті є згадки про

[5] Коли ми шкодимо довкіллю, то забираємо майбутнє у наших дітей та в наступних поколінь. Доступ: https://synod.ugcc.ua/data/blazhennishyy-svyatoslav-koly-my-shkodymo-dovkillyu-to-zabyramo-maybutn-u-nashyh-ditey-ta-v-nastupnyh-pokolin-1288/

екологічні лекторії серед вірних цієї церкви.

Не залишається осторонь екологічної проблематики й лідер Православної Церкви України Митрополит Епіфаній: «Ми долучилися до всеправославного Дня молитви за збереження довкілля і в наших храмах лунали молитви та проповіді, присвячені цьому. Церква приділяє значну увагу збереженню навколишнього середовища, причиною ж екологічних негараздів є духовні та етичні проблеми людства, адже Господь оселив людину серед створеного Ним світу та доручив нам піклуватися про творіння, щоби ми дбали не лише про себе, а й про рослинний і тваринний світ навкруги нас»[6]. Такі слова було ним виголошено під час відвідин Державної екологічної академії післядипломної освіти та управління. Сам факт такої зустрічі демонструє готовність Церкви до співпраці зі світськими науковцями задля актуалізації екологічних наративів щодо екологічно конструктивних способів облаштування життя вірних. А богословський їхній посил ще раз підкреслює християнську настанову любові до всього живого, закладену в ідеї «людини як охоронця», поставленого з перших днів свого створення до служіння й піклування за ойкумену.

Мусимо відзначити, що у відповідь на запити в інтернеті «Владика Онуфрій. Екологія» пропоновані статті є мало інформативними, такими, що не стосуються теми запиту, а тому ми можемо робити припущення, що предстоятель УПЦ (Московського Патріархату) не вдавався до

[6] Причиною екологічних негараздів є духовні та етичні проблеми людства. Доступ: https://www.pomisna.info/uk/vsi-novyny/prychynoyu-ekologichnyh-negarazdiv-ye-duhovni-ta-etychni-problemy-lyudstva-mytropolyt-epifanij/

конкретних публічних висловлювань на цю тему. Проте, це не свідчить, що в середовищі цієї спільноти немає конкретних ентузіастів із власною позицією щодо екологічних викликів сьогодення. Зокрема доступною в інтернеті є думка, яку висловлює протоієрей цієї церковної структури Віктор Іващук: «Людина віруюча не дозволить собі залишити сміття в лісі або біля водойму – саме те, що в першу чергу забруднює Київ. Практика показує, що більш обачні у цьому відношенні люди, які згідно із Законом Божим відносяться до ближнього. Якщо й планують похід до парку або в ліс, то намагаються не смітити, а залишати після себе чистоту»[7]. Схоже міркує і старший єпископ Української Церкви ХВЄ Михайло Паночко: «Чим нижча мораль у суспільстві, тим воно є бруднішим і засміченим»[8]. Прикметно, що цю думку, як свідчить цитований ресурс, він висловив під час зустрічі Всеукраїнської Ради Церков і релігійних організацій із міністром захисту довкілля та природних ресурсів, яка відбулася в квітні 2021 р. Основна тема зустрічі – моральне виховання громадян в руслі екологічної відповідальності. Присутніми на зустрічі були й інші лідери українських релігійних спільнот (Української уніонної конференції Церкви Адвентистів Сьомого Дня, Української єпархії Вірменської Апостольської Церкви, Духовного управління мусульман України, Об'єднання

[7] Екологія міста залежить від культури людей, які в ньому живуть. Доступ: https://religions.unian.ua/orthodoxy/1115400-ekologiya-mista-zalejit-vid-kulturi-lyudey-yaki-v-nomu-jivut-protoierey-upts.html

[8] Міндовкілля та Всеукраїнська Рада Церков і релігійних організацій об’єднують зусилля для екологічного виховання українців. Доступ: https://mepr.gov.ua/news/37210.html

іудейських релігійних організацій України та багатьох інших), котрі висловилися на підтримку «зеленого» богослов'я та щодо потреби актуалізації екологічних ініціатив в середовищі вірян.

РЕЛІГІЯ ТА ПИТАННЯ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я

«Терапевтичний поворот» у християнському богословському дискурсі XX століття обумовлений парадигмальними зрушеннями і в самій православній теології. Конкретним змістом таких змін була спроба повернення не лише до «букви», а головне – «духу» класичної святоотцівської традиції та досягнень пізньовізантійського ісихастського руху, тобто своєрідного оновлення (приведення до відповідності) православ'я, цілковитого звільнення від західнохристиянських неавтентичних для східного християнства деяких доктринальних надбудов. Так званий неопатристичний синтез став тим концептуальним мотиватором розвитку православної богословської думки минулого століття, результати якого пробудили дослідницький інтерес до корпусу патристичних джерел, розкрили змістову багатогранність святоотцівської спадщини, її актуальність і значущість для сучасного теологічного знання. Необхідність комплексного відтворення патристичних ідей зі сфери тріадології, пневматології, христології, есхатології, аскези, онтології, еклезіології полягає у можливості глибшого розкриття антропологічної проблематики. Реанімування традиційного ортодоксального підходу в сотеріології саме в цій концептуальній перспективі стало першопричиною до особливого зосередження на санологічній і терапевтичній компонентах її осмислення. Відтак, це дало поштовх до актуалізації вивчення

святоотцівської спадщини з таких важливих для сучасного суспільства проблем: духовних хвороб та лікування, необхідності комплексного відтворення концепції духовного здоров'я, практичного їх застосування в капеланському служінні.

Аналіз ключових положень богословських синтезів представників неопатристичного напряму терапевтичного богослов'я дає підстави стверджувати, що ідейною основою висвітлення проблематики духовного лікування і здоров'я є гармонійне поєднання Біблійної і східнопатристичної сотеріології та антропології. Відповідно, практичне застосування змістових активів патристичної спадщини розкриває можливості глибинного переосмислення в сучасному релігієзнавстві і теології такого вчення про людину, її здібності та стани досконалості, яке розвивали видатні християнські мислителі: Немезій Емеський, свт. Василій Великий, свт. Григорій Богослов, свт. Григорій Ніський, свт. Іоан Золотоустий, прп. Максим Сповідник, блаж. Діадох Фотикійський, прп. Іоан Дамаскін, прп. Симеон Новий Теолог, свт. Григорій Палама та багато інших. Власне, у межах східнопатристичної теологічної традиції концепція духовного здоров'я й лікування є логічно пов'язаною з онтологічно-органічним підходом у сотеріології, як нормативним для православної традиції, суть якого полягає у твердженні: спасіння і є отим духовним зціленням людської природи, а не тільки юридичним виправданням грішників. Відповідно, патристичне розуміння перспектив досягнення духовного здоров'я передбачає оптимістичний погляд на духовний потенціал і здібності людини, які, при співдії божественної благодаті й практики чеснот (набуття особистістю навичок

благочестя), уможливлюють практичне його втілення в енергійно теантропічному (боголюдському) способі життя. Якщо ще більш чіткіше визначити сам методологічний принцип, то концептуально закладений потенціал здоров'я розкривається в антропологічній христоцентричності та христологічності, що, власне і виявляє еталонні показники духовного здоров'я людини. Констатована христоцентричність антропології, христологічність з автентично унормованою функціональною основою досягнення усецілості-здоров'я розкривають глибинний зміст східнопатристичного розуміння теантропічних ідеалів духовного здоров'я як реалізації промислительно (ікономічно) спроектованої терапевтичної основи єдиноможливого способу та шляху його досягнення у Боголюдському способі (тропосі) співдії природ. Як результат, патристичний інваріант підходу до осмислення духовного здоров'я дозволяє виявити духовно-терапевтичну значущість промислительно закладеної перспективи та можливості оздоровлюючого (лікувального) преображення природи кожної людини в співдії (синергії) Божественно-іпостасної єдності, тобто енергійної (благодатної) єдності зі Спасителем Ісусом Христом[9].

Але чи настільки значущими для представників неопатристичного богослов'я є можливості практичної реалізації ідей святоотцівської спадщини у різних напрямках соціального служіння, в тому числі в медичному капеланстві? Для того, аби запропонувати об'єктивно

[9] Марчук О.Т. Концепція духовного здоров'я в антропології східної патристики. Дис. кан. філос. н., Київ, Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова, 2017, с. 175.

унаочнюючу відповідь, необхідно хоча б коротко відтворити основні думки з цього приводу ідейного натхненника повернення до терапевтичного підходу в осмисленні східнопатристичної богословської традиції, одного із перших грецьких богословів, який звернув свою дослідницьку увагу на терапевтичний потенціал православ'я та його концептуальний фундамент – східну патристику – протопресвітера Іоанніса Романідіса (1927 – 2001 рр.). Він вважається класичним представником неопатристичного синтезу (за думкою відомого українського релігієзнавця Геннадія Христокіна – неопатристичного об'єктивного ідеалізму), а тому доконечно необхідним для православ'я вважав відтворення ісихастської традиції, вчення про обоження (набуття божественних властивостей без зміни людської сутності, богобачення за благодаттю) та просвітлення, умну (розумову) молитву[10]. Зокрема, в своєму лекційному курсі з «Догматичної теології», який він читав у Фессалонікійському університеті, вчений однозначно стверджує: «Православна традиція пропонує нам метод зцілення розуму людини, тобто її душі». Таке зцілення «…складається з трьох стадій духовного зростання: очищення від пристрастей, просвітлення благодаттю Святого Духа та обоження». На його думку, «обоження, тобто стан богобачення – це запорука зцілення, цілковитого зцілення. Оцей зцілюючий метод, оце лікування, яке пропонує православна традиція, передається з покоління в

[10] Христокін Г.В. Методологія православної теології в її парадигмальних трансформаціях. Монографія, Ірпінь: Університет ДФС України, 2021, с. 254

покоління людьми, які досягли просвітлення та обоження і стали зцілителями для інших»[11]. І тут важливо звернути увагу на те, що духовно-терапевтична значущість зцілення розуму (найперше вищого енергійного прояву цієї сили душі) та його поетапності (відтак і всієї духовної природи людини) як автентичного методу – виявляє «суть ортодоксальної традиції». Вчення про природне та надприродне споглядання, очищення заради досягнення просвітлення та обоження у протопресвітера Іоанніса набуває практичного характеру свого відтворення і не тільки на внутрішньому (особистісному), а й на міжособистісному рівнях. Тобто констатується факт спроможності передачі цього «зцілительного методу» не просто як певних книжних знань, але, передусім, як успадкування досвіду – властивого для східнопатристичної традиції – досвіду осяяння (просвічення Божою благодаттю) та обоження[12]. Отець Іоанніс Романідіс намагається донести до своїх слухачів геніально просту ідею, яка відображає одну із ключових позицій всіх представників неопатристичного напряму терапевтичного богослов'я: для того щоби людина відчула животворчий вплив православного віровчення його потрібно не просто відсторонено пізнавати як деяку систему непорушних істин – догматів, а повсякчасно та якомога уважніше й точніше

[11] Ρωμανίδου Ι, πρωτοπρεσβύτερος 2004. Πατερική Θεολογία, Θεσσαλονίκη : Εκδόσεις Παρακαταθήκη. Available from: https://www.oodegr.com/oode/biblia/pateriki_theologia/perieh.htm

[12] Марчук О.Т. Концепція духовного здоров'я в антропології східної патристики. Дис. кан. філос. н., Київ, Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова, 2017, с. 165.

діяльно утверджувати, намагатися жити у цілковитій відповідності з ними, виконувати їх. Бо ж, направду, тільки за таких умов, православне віровчення стане для кожного, хто його приймає живим досвідом і досвідом життя у Бозі, живим благочестям. Тобто східнопатристична традиція є фундаментом не якоїсь відстороненої релігійної теорії чи абстракції, набором хоча і вражаючих своєю глибиною системно упорядкованих, утім ніби лише теоретичних богословських композицій, а, насправді – реальним переживанням духовного оздоровлення, можливості досягнення досконалості та спасіння[13]. Отже, багатий досвід віри та її практичного втілення у житті за нормами східнохристиянської патристики несе в собі колосальний духовнотерапевтичний потенціал і його неможливо обмежити у перспективах позитивно-практичного застосування. Доконечна необхідність передачі цього духовно «зцілительного методу», - на думку о.Іоанніса, - якою за своєю суттю і є православна традиція не як теоретизування, а як успадкування справжнього (відповідного оригінальній давньохристиянській святоотцівській практиці) досвіду очищення від пристрастей, просвітлення благодаттю Святого Духа та обоження, власне, і покликає до цього[14].

Отже, відновлення зацікавленості у здобутках східнопатристичної богословської традиції, оригінального, автентичного розкриття сотеріології відбулося завдяки

[13] Там же, С. 166-167.

[14] Ρωμανίδου Ι, πρωτοπρεσβύτερος 2004. Πατερική Θεολογία, Θεσσαλονίκη : Εκδόσεις Παρακαταθήκη. Available from: https://www.oodegr.com/oode/biblia/pateriki_theologia/perieh.htm

поверненню у богословський дискурс ХХ століття онтологічно-органічного підходу її осмислення (розуміння спасіння в значенні зцілення). В цьому методракурсі науковий доробок видатних представників неопатристичного напряму християнського терапевтичного богослов'я є особливо аксіологічно значущим і вкрай практично затребуваним, особливо за сучасних викликів повномасштабної війни, необхідності духовної та психологічної реабілітації воїнів, усіх постраждалих та їх сімей. Практичне задіяннння цих ідей в царині розвитку українського медичного капеланства передбачає можливості формування навчальних розробок для підготовки капеланів і помічників капеланів (у межах формальної, неформальної та інформальної освіти), елективних курсів для набуття «м'яких навичок» здобувачів освіти різних спеціальностей та спеціалізацій формальної освіти.

РЕЛІГІЯ ТА ВІЙНА

Російська агресія актуалізувала невідкладне реформування усіх військових структур України. Утім, модернізація цих формувань потребує не лише суттєвих змін в управлінні чи застосуванні стандартів НАТО, але й в необхідності, як зазначає С. Здіорук: «[...] створення якісно нових умов для духовно-гуманітарної та морально-психологічної підготовки військовослужбовців»[15]. Це все, безумовно, вимагає відповідних розробок і впровадження нових ефективних програм та методик. До того ж, відкритість суспільства і загальнодемократичні процеси ставлять важливі завдання й щодо забезпечення прав віруючих військовослужбовців.

Між тим, для нас, очевидно, проблемою залишається питання, наскільки реалізація такої вкрай необхідної ідеї є можливою в умовах масштабних небезпек і які важелі реалізації цих процесів можуть бути найефективнішими. Сьогодні важливим меседжем виступає й те, що багато конфесій в різний спосіб намагаються реагувати на російську військову агресію. Правда, можна побачити, на жаль, й іншу сторону – коли церковні інституції, зокрема, мусимо констатувати про представників Московського патріархату в Україні, з тих чи інших причин, часто-густо виступають навпаки у ролі основного чинника конфліктогенності в середовищі віруючих, що, безумовно, негативно впливає на свідомість та психологічний стан громадян зокрема, а поряд з цим, загрожує територіальній

[15] Здіорук С.І. Проблеми організації служби військових капеланів України в умовах агресії Російської Федерації. Відділ гуманітарної безпеки. Серія «Гуманітарний розвиток». № 34, с. 2.

цілісності та національній безпеці України загалом. І це не випадково, адже саме Московський патріархат є ідеологічним та організаційним осердям проєкту «русского міра».

Тут доречними будуть міркування вже нами згадуваного С. Здіорука, який зауважує, що: «Серед православних церков, котрі діють в Україні, винятковим джерелом загрози національним інтересам та національній безпеці держави виступає УПЦ (МП). Оскільки саме середовище УПЦ (МП) вирізняється здатністю культивувати сепаратистські настрої та продукувати конфліктогенну атмосферу в українському суспільстві. Найчисельніша православна інституція України – УПЦ (МП) – є структурною частиною Російської православної церкви та потужним інструментом для забезпечення реалізації політики й ідеології «русского міра» на теренах України»[16]. У світлі означеного стає зрозуміло, які цінності можуть прищеплювати українським воїнам капелани Церкви з центром в Москві. Саме тому, представникам цієї церкви після врегулювання законодавчих питань щодо функціонування інституту капеланства й було відмовлено в можливості отримати «мандат» на несення військової служби у якості капеланів.

Поряд з тим, сьогодні умовно можна виокремити три типові ролі капеланського служіння, які часто переплітаються і доповнюють одна одну, а саме: душпастир, психолог та волонтер. Зрозуміла річ, що роль душпастиря для військового священника є і залишається

[16] Там же, с.7.

ключовою, адже в ній закладена найголовніша його місія – духовне наставництво і проповідування, задоволення релігійних потреб і постійний духовний супровід. Щодо другої ролі, то тут від самого початку відкритого збройного конфлікту на сході України саме священники стали тими людьми-психологами, за допомогою яких військовослужбовці як віруючі, так і невіруючі мають можливість отримувати відповіді на болючі запитання, ділитися емоціями і переживаннями, а пастирі, у свою чергу, постійно слідкувати за їх психоемоційним станом. Іншими словами, проводилася психологічна профілактика через постійні стресові перевантаження серед військових. І, звичайно, третя група – волонтерство. Сьогодні ця визначальна компонента, направду, відіграє надважливу роль і продовжує бути ефективним засобом допомоги, спрямованої на протидію зовнішньої агресії та її наслідків.

Окрім визначення та формування єдиного пулу ролей, які виконують військові священники, а поряд з цим, аналізуючи відгуки військовослужбовців та спостерігаючи за роботою капеланів, можна умовно виокремити й такі функції їхньої діяльності: духовна (передбачає проведення богослужінь, звернення таїнств та освячень, духовне консультування, відспівування загиблих); гуманітарна (волонтерська допомога); соціальна (патріотичне виховання та соціалізації військових, контакт із зовнішнім світом та робота з родинами бійців, громадянським суспільством); терапевтична (підтримка людей, які перебувають у кризовому психологічному стані, соціально-психологічна адаптація і реабілітація постраждалих та робота з травмою посттравматичний стресовий розлад); інформаційна

(контакт із представниками влади та репрезентація у медіа)[17]. З огляду на це, тут доречними будуть міркування В. Михалевича, який у своїй науковій розвідці щодо важливості й необхідності перебування військового священника у військових структурах наголошує таке: «Саме тому справа військового капеланства є якщо і не першочергової ваги, то, однак, має важливе значення в діяльності церкви. Сучасне душпастирство серед військових не може бути «принагідним», воно вимагає постійної присутності капеланів, які не тільки розуміють життя військових, а й здатні допомагати їм утілювати кращі ідеали християнства в їх реальному житті»[18]. Так чи інакше, такий стан речей, беззаперечно, зумовлює до необхідності в українській армії відповідних служб (військово-капеланської чи військово-релігійної). Це, як показав час і досвід, з одного боку, сприяє задоволенню релігійних потреб військових, з іншого – має позитивний ідеологічний вплив, незалежно від світоглядної орієнтації кожного воїна та психологічної підготовки військ. Тож це завдання, на наше глибоке переконання, сьогодні має принципово важливе значення для українських військових формувань.

Також маємо зважити, що після доволі тривалого збройного конфлікту на сході України, а відтак повномасштабного вторгнення росії на українські території

[17] Калениченко Т.А. Фокус на капелані: формування ролі та місії душпастирів для військовослужбовців. Гуманітарно-релігієзнавчий вісник «Софія». 2017. Вип. 1, с. 24.

[18] Михалевич В. Духівництво у військових структурах: історичний досвід і сучасність. Збірник наукових праць «Волинь і волиняни у Другій світовій війні». 2012, с. 131.

інститут військового капеланства ознаменувався, направду, кардинальними змінами. Це увиразнюється в зростанні не лише необхідності духовної допомоги й ставленні до військових священників, а, перш за все, в духовному лідерстві, ролі капелана та його повноваження в «гарячих точках» війни, а поряд з цим, – у визначенні єдиної місії, цілей та завдань. Зрештою, це є беззаперечним свідченням того, що феномен капеланства все ж таки вийшов за межі вузької спеціалізації у духовних та військових колах, ставши на сьогодні потужним чинником впливу на відповідні суспільні процеси.

Отже, можемо висновувати, що сьогодні перед Церквою і державою стоять надскладні завдання, які можуть бути визначені такими головними меседжами: по-перше, чітка та виважена позиція щодо подій, які суттєво вплинули і кардинально змінили пріоритети розвитку українського суспільства; по-друге, потужна військова підтримка як у матеріальному, так і духовному напрямах; по-третє, постійний супровід військового духовенства (капеланської служби), що є сьогодні серйозним важелем щодо покращення морально-психологічної підготовки військовослужбовців, сприяючи високому духовно-патріотичному та бойовому потенціалу військ; по-четверте, постійне забезпечення духовно-орієнтованої соціально-психологічної реабілітації для військовослужбовців, демобілізованих учасників бойових дій та їх сімей, людей, що стали жертвами російсько-української війни; по-п’яте, і чи не найголовніше – Церква і держава мають бути завжди зі своїм народом і чути його «волання, що взиває про допомогу».

ПИТАННЯ БЕЗПЕКИ І РЕЛІГІЙНА ПРОСВІТА

Проблема розбудови критичності та аналітичності на шляху плекання безпеки не вимагає зайвої актуалізації в країні, де вже кілька років триває війна. Не варто, мабуть, наголошувати на тому, що в XXI ст. воєнні дії розгортаються не тільки у формах, що були завжди характерними для мілітарних протистоянь. Їхніми новітніми «провідниками» стають також чи не найшвидші агенти впливу: конкретні інформаційні повідомлення як у межах однієї країни, так і на міжнародній «арені»; разові дезінформаційні, дестабілізаційні «вкиди» в соціальних мережах чи на інформаційних каналах, що є ресурсами гібридної боротьби країни-агресора чи її сателітів в Україні; або ж цілеспрямовані поетапні світоглядно-інформаційні інструменти корозії усвідомленості, критичності, солідарності та відповідальності осіб і спільнот. Усі названі важелі часто перетинаються між собою, творячи ланцюг «взаємопідтвержувальних» псевдоістин, котрі впливають і на культурно-смислове, політичне становлення особистості, формування її світогляду в аспекті вибору системи цінностей, і, зрештою, на прийняття конкретних життєвих рішень (серед яких вагомими є й громадянсько-політичні).

Очевидно, що релігійні переконання, їхні базові, визначальні орієнтири відіграють тут доволі істотне значення. Секуляризаційні процеси з різною інтенсивністю впливали та далі впливають на переорієнтацію форм діяльності конкретних релігійних спільнот в Україні та світі. Але все ж і постсекулярність (інтенсифікація звернення до релігійних джерел самовизначення як до ключових для конкретних осіб і спільнот) – характерна

особливість релігійного життя в певних країнах і регіонах, зокрема, в Україні. Водночас варто розуміти, що релігійні переконання – доволі тонка та чутлива структура світогляду, маніпулювання якою (а тим більше – деструктивний вплив на яку) здатні надавати зацікавленим особам і силам плацдарм для інформаційної боротьби. Зокрема, йдеться про передачу через начебто релігійний наратив від релігійних авторитетів (лідерів) до пастви посилів політичного та цивілізаційно-ідентичнісного спрямування. Крім нейтральних і позитивних аспектів, через ці механізми можуть ледь завуальовано транслюватися також і мова ворожнечі чи ексклюзивної зверхності одних громадян країни щодо до інших. А отже, – наростання дестабілізації (в найширшому розумінні) в царині гуманітарної безпеки. Про високу міру небезпеки свідчить і те, що країна-агресор вибудовує саме таку деструктивну модель релігійного життя в межах власних кордонів. Ба більше, ці кордони вона окреслює інакше, ніж світове співтовариство та міжнародне право. І не останню функцію в «обґрунтуванні» таких претензій відіграє там, по суті, спаяна з політичною системою одержавлена церковна вертикаль.

Очевидно, що релігійні (квазірелігійні?) важелі для російської влади – це зброя, котру вона намагається використовувати на українських теренах не тільки й не стільки на користь релігійних інституцій, а саме задля політичного та економічного впливу. А отже, на цьому тлі грамотний та конструктивний наратив релігійних лідерів, налагоджена система релігійної та релігієзнавчої просвіти в країні (на різних рівнях і різними засобами) здатні стати вагомою складовою безпекових заходів, зокрема, і щодо

тих, хто чітко ідентифікує себе як вірян, і тих, хто тяжіє до світського світоглядного самовизначення.

Саме тут доречно перейти до обговорення питання безпекових можливостей богословської освіти. Чи не найважливішим її завданням є пошук істини, котра здатна забезпечити особі і спільноті цілісність ідентичності, комплексну освіченість, а отже й світоглядно-ментальну та конкретно практичну безпеку як у світі тут і тепер, так і в сотеріологічній перспективі (останнє не є предметом нашого обговорення наразі, але ця особливість богословських міркувань, закладена і в практиці богословської освіти, тільки зміцнює немарність рішень та вчинків, на котрі орієнтується вірянин). Мусимо зробити таке застереження. Зараз ми вестимемо мову не про богослов'я, бо це досить вузько спеціалізована теоретична проблема. У нашій розвідці, з огляду на її завдання, актуалізуватимемо саме проблеми богословської освіти. З огляду на окреслені вище конотації релігійного світогляду та питань безпеки, якісна богословська освіта (в найширшому її контексті) видається нам однією з вагомих складових забезпечення гуманітарної безпеки в країні. Звичайно, що світоглядно-гуманітарні науки, зокрема релігієзнавство, тут є також доволі дієвим методологічним полем напрацювання конкретних навиків світоглядної критичності та аналітичності. Ми вже про це міркували в низці наших попередніх публікацій[19]. Але богословська

[19] Бродецький О., Горохолінська І. Безпековий ресурс світоглядного знання в освіті: кейс релігієзнавства. *Освітній дискурс: Збірник наукових праць.* № 35 (7). 2021, С. 7-17.

освіта, на відміну від релігієзнавства чи філософії, має додаткові важелі та вектори впливовості, конкретну «додану вартість» у безпековому плані. Адже через якісну (і критично зорієнтовану в потрібних межах) підготовку майбутніх богословів проєктується якісна богословська просвіта тих віруючих громадян, до роботи з якими долучатиметься майбутній фаховий богослов. А отже, реалізується потенціал розбудови конструктивного, богословськи професійного, позбавленого псевдорелігійних забобонів й упереджень, діалогу між звичайними громадянами нашої країни щодо важливих світоглядних питань.

Тобто тут ідеться про рівень підготовки майбутніх релігійних лідерів, священнослужителів: цілісність їхньої освіти, орієнтацію на конкретну професійну підготовку, котра б не була відірваною від вимог часу. Така освіта має забезпечувати їм можливість бути активними членами сучасних суспільних процесів на рівних з іншими представниками соціальних інституцій, взаємодіючи з ними в якнайрізноманітніших форматах. А водночас ми вважаємо, що якісна богословська освіта та відповідний фаховий рівень освіченості священнослужителів, що здійснюють постійну комунікацію з паствою, здатні забезпечити вірян релевантними нашому часові моделями сприймання знань щодо основ їхньої віри. Звичайно, віра є

Бродецький О., Горохолінська І. Ціннісна «рентабельність» світоглядно-гуманітарного знання в університетській освіті сьогодення. *Вища освіта України в контексті цивілізаційних змін та викликів: стан, проблеми, перспективи розвитку* : кол. моногр. Київ: Фенікс, 2020, С. 147-166.

за своєю суттю багато в чому ірраціональним феноменом, проте якісна фахова комунікація з питань віри убезпечує вірян від забобонів, некритичних містифікацій, тяжіння до наділення осіб чи подій певними «харизматичними» якостями, які насправді нав'язуються їм із деструктивною метою. Освічений пастир – освічена паства. Ця освіченість неодмінно має трансформуватися в якісну релігійно-богословську просвіту, що є важливою навіть і для світських осіб та інституцій в умовах, коли йдеться, наприклад, про журналістику чи інші професії, що є першорядними для налагодження інформаційної безпеки.

Цілком очевидно, що богословська освіта, тобто якісне формування майбутніх служителів релігійних організацій та спільнот (але не лише священнослужителів), а також богословська обізнаність, ерудованість інших фахівців (принаймні тих, які позиціюють себе як віруючих), адекватна, не спотворена інформованість щодо тем релігійно-церковного життя у ЗМІ тощо – це надійний важіль у системі інструментів розбудови гуманітарної безпеки в сучасному постсекулярному світі (котрий водночас є середовищем, де ведуться гібридні війни, де маніпуляція інформацією, світоглядними переконаннями є чи не найважливішою зброєю). Очевидно, що свої безпекові функції із запобігання цьому богословська освіта належно виконуватиме саме в разі її готовності бути діалогічно відкритою до філософського знання, небайдужості до живого соціального процесу в усій складності й багатомірності тих чинників, які його конституюють нині й конституюватимуть надалі.

Не менш важливою в цьому випадку є і релігієзнавча компетентність в цілому. Релігієзнавство як наука й освітня галузь, з огляду на світоглядно-смисложиттєву функціональність предмета його вивчення (релігії і релігійності), має особливу безпекову роль у суспільстві. Адже взірці мислення, що формується при здобутті релігієзнавчої освіти чи її елементів, відзначаються загостреною увагою до аналізу ціннісних ідеалів і їхніх антропологічних платформ; порівняння альтернативних одна щодо одної ціннісних інтенцій; співвіднесення ідейно декларованих орієнтирів із реальними соціально-комунікативними практиками спільнот, які їх культивують. Це ознака глибинної внутрішньої рефлексивності релігієзнавства. Якщо релігієзнавство висвітлює різні релігійні традиції з акцентом на їхній аксіотворчій функціональності, то це забезпечує здобувача освіти унікальною спромогою через релігію адекватніше бачити соціокультурну динаміку освячуваних релігіями цінностей, діалогічність і водночас конкурентність різних аксіологічних візій облаштування суспільства та його норм. Такий рельєфний навик, який може бути здобутий через релігієзнавчу компоненту в освіті, доволі важливий для сучасної особистості, бо це важіль адекватнішого самовизначення в глобалізованому суспільному просторі.

Тож увага суспільства до підготовки фахівців з високою рефлексивною культурою осмислення процесів духовного життя – це одне зі свідчень його зрілості та опірності щодо ризиків вихолощення практичного гуманістичного ресурсу в соціумі та культурі. Нерідко демонстрована в Україні неувага освітнього менеджменту до місця й ролі в освіті

таких світоглядних галузей, як релігієзнавство, свідчать, що рух до окресленої зрілості – це ще питання перспективи.

Підкреслимо: важливою є присутність у вищій освіті релігієзнавства і як окремої університетської спеціальності, і як дисципліни принаймні вибіркового гуманітарного блоку для різних інших спеціальностей. Це передбачає й усвідомлене створення менеджментом закладів вищої освіти реальних можливостей для фахівців-релігієзнавців популяризувати серед студентів соціокультурну і безпекову значущість цієї науки, розкривати дієвість освітніх компетенцій і результатів, які будуть здобуті здобувачами освіти в разі обрання ними релігієзнавства як однієї з вибіркових дисциплін. Але значущим є не лише створення платформи функціонування релігієзнавства в освіті як дисципліни. Адже релігієзнавча складова може пронизувати собою якнайрізноманітніший комплекс принаймні гуманітарних дисциплін – і психологію, і історію, і культурологію, і філософію, і соціологію, і педагогіку тощо. Тож тут евристично корисною була б міждисциплінарна координація зусиль розробників соціогуманітарних освітніх програм та авторів соціогуманітарних навчальних матеріалів із фахівцями-релігієзнавцями для оптимізації релігієзнавчого (а отже, безпекового) елементу в їхньому змісті. Важливо для освітнього менеджменту усвідомлювати, що це завдання не лише має академічні функції популяризації релігієзнавства в умовах кризи «престижності» світоглядно-гуманітарних знань, а що в його реалізації закладена справжня соціально-компетентнісна та безпекова дієвість, а отже, ціннісна рентабельність. Причому принципово, щоб менеджмент

освітньої сфери усвідомлював цю особливу, ціннісну рентабельність й евристичність релігієзнавчого знання, як в умовах сталого розвитку, так і в умовах долання криз та запобігання дівості деструктивно-ідеологічних зусиль, інспірованих або вузько-прагматичними цілями маніпулювання свідомістю спільнот заради меркантильних інтересів, або невиправданими геополітичними зазіханнями, що, серед іншого, «грають» на релігійних переконаннях і їхніх соціальних векторах.

ЗАМІСТЬ ВИСНОВКІВ:

ДЕЯКІ ІЗ ПУБЛІКАЦІЙ ВИКОНАВЦІВ ПРОЄКТУ

Мудраков В. Деякі особливості релігійної функціональності в період пандемії коронавірусної хвороби (COVID-19). *Філософія та політологія в контексті сучасної культури*, 2021. № 13 (1). С. 22-30.

Мудраков В. Методологічно-ціннісні аспекти дослідження ідентичності. Особливості філософського визначення патріотизму. *Епістемологічні дослідження в філософії, соціальних і політичних наука.* 2021. 4 (1). С. 29-37.

Brodetskyi O., **Horokholinska I.,** Lahodych M. Value Vectors of the World Local Orthodox Churches Position Regarding Russia's War Against Ukraine. *Occasional Papers on Religion in Eastern Europe*. 2022. Vol. 42 : Iss. 8 , Article 2. Available at: https://digitalcommons.georgefox.edu/ree/vol42/iss8/2

Lutsan I., Horokholinska I. Clergy Social Activity During War Conditions: The Case of Western Regions of Ukraine. *Occasional Papers on Religion in Eastern Europe*: 2022. Vol. 42 : Iss. 8 , Article 4. Available at: https://digitalcommons.georgefox.edu/ree/vol42/iss8/4

Мудраков В. Методологічні аспекти дослідження якісного та безпекового потенціалу українського православ'я. *Epistemological studies in Philosophy, Social and Political Sciences.* 2022. Вип. 2, Т.5. С.20-30.

Mudrakov V. Ukrainian Orthodox: National Identification of Churches During the Russian-Ukrainian War. *Analele*

Universităţii din Bucureşti. Ştiinţe Politice / Annals of the University of Bucharest. Political Science series. 2022 (2). Pp. 177-210.

Tymofiieva M.P., Marchuk, I.V., **Marchuk O.T.** Spiritual and personal orientation of nurses' practice in dealing with palliative patients. *Insight: The Psychological Dimensions of Society*, 2022. № 7. 118-130.

Brodestkyi O. and **Horokholinska I.** The Security Dimensions of Religious Life in Ukraine: A Focus On Orthodoxy in the Cross-Border Chernivtsi Region. *Occasional Papers on Religion in Eastern Europe*: 2023. Vol. 43: Iss. 6, Article 5. Available at: https://digitalcommons.georgefox.edu/ree/vol43/iss6/5

Lutsan I. Models of Social Activity of Protestant Churches In The Context of Russia's Military Aggression Against Ukraine. *Occasional Papers on Religion in Eastern Europe*: 2023. Vol. 43 : Iss. 8 , Article 4. URL: https://digitalcommons.georgefox.edu/ree/

Tymofiieva M.P., Marchuk I.V., Borysiuk A.S., **Marchuk O.T.** Psychological training of nurses to provide palliative and hospice care as a factor in their professionalization. *Insight: The Psychological Dimensions of Society*. 2023. № 10. С. 317–337.

Горохолінська І. «Візуалізація» соціальних функцій релігії через оптику війни. *Культурологічний альманах*. 2023. № 3. С.100-105.

Горохолінська І. Наратив український релігійних лідерів щодо екології та охорони здоров'я: контент-аналіз. სამეცნიერო ჟურნალი ,,ხელისუფლება და საზოგადოება (ისტორია, თეორია, პრაქტიკა)" (*Scientific magazine*

"Authority and Society (History, Theory, Practice)"). 2021. № 4 (60). Tbilisi, Georgia. С. 88-103.

Бродецький О., **Горохолінська І.** Безпековий ресурс світоглядного знання в освіті: кейс релігієзнавства. *Освітній дискурс:* збірник наукових праць. 2021. № 35 (7). С. 7-17.

Marchuk O.T. Eastern patristic interpretation "νοῦς-λόγος": sanogenical-therapeutic means of communicativeness (Part I. Basic ideas of structural and functional system). *Освітній дискурс* : збірник наукових праць. 2021. Випуск 34 (6). С.85-95.

Marchuk O.T. Eastern patristic tradition of interpretation "νοῦς-λόγος": the sanogenical-therapeutic potential of communicativeness (Part II. Prospects of the practical implementation). *Освітній дискурс* : збірник наукових праць. 2021. Випуск 35 (7). С. 86-97.

Lutsan I. Practical models of socially relevant activities of the clergy of the Orthodox Church of Ukraine under the conditions of pandemic COVID-19 (by the example of the western region of the country). *Modern Science – Moderní věda*. Praha. Česká republika, Nemoros. 2021. №5. P. 111-124.

Руснак І. Функціональність релігії у світлі пандемії COVID-19 : адаптивний потенціал. *Освітній дискурс :* збірник наукових праць. 2021. № 36 (8-9). С.72-84.

Руснак І. Функціональний потенціал релігії в умовах війни. *Освітній дискурс:* збірник наукових праць. 2022. Випуску 41 (7-9). С. 57-65.

Марчук О.Т., Марчук І.В. Перспективи практичної реалізації концептів неопатристичного напряму терапевтичного богослов'я в українському медичному

капеланстві. *Освітній дискурс:* збірник наукових праць. 2022. №42 (10-12). С. 98-110.

Луцан І. Практичні моделі діяльності священослужителів Православної Церкви України в умовах воєнних злочинів росії проти України (на прикладі західних регіонів України). *Освітній дискурс:* збірник наукових праць. 2022. Випуск 41 (7-9). С. 86-100.

Lutsan I., Marchuk O. Manifestation of socially destructive viewpoints of protestant churches in the context of Russia's war crimes against Ukraine. *Modern Science – Moderní věda*. Praha. Česká republika, Nemoros. 2023. №1. P. 118-127.

Луцан І. Філантропічна допомога протестантських церков в Україні: конструктивні прояви соціальної активності в умовах російсько-української війни. *Освітній дискурс* : збірник наукових праць. 2023. Випуск 45 (7-9) С.101-118.

Бродецький О., **Горохолінська І.** «Русскомірні» корозії у практиках Московського патріархату. *Освітній дискурс* : збірник наукових праць. 2023. Випуск 45 (7-9) С.130-139.

ЗМІСТ

Передмова……..3
Релігія та екологія (І. Горохолінська)……4
Релігія та питання
охорони здоров'я (О. Марчук)……12
Релігія та війна (І. Луцан)……...19
Питання безпеки та
релігійна просвіта (І. Горохолінська)…….24
Замість висновків:
деякі публікації виконавців проєкту……32

Виготовлювач
видавничий дім
publishing house
Свідоцтво про внесення
до Державного реєстру суб'єкта
видавничої справи ЧЦ №1від10.07.2000р.
телефон
+38 066 400 87 05
[0372] 552 943
адреса
58000, м. Чернівці,
вул. Костишина, 10
e-mail
info@bukrek.net
web-сайт
www.bukrek.net